

Aleksander Zajda
Uniwersytet Jagielloński, Kraków

CZWARTE ROZWAŻANIA NAD SŁOWAMI PRAWNYMI W RZECZY SOBIE PODOBNYMI BARTŁOMIEJA GROICKIEGO

Słowa kluczowe: historia języka polskiego, terminologia prawna, Bartłomiej Groicki

Keywords: history of Polish, legal terminology, Bartłomiej Groicki

Kontynuując cykl rozważań nad *Słowami prawnymi w rzeczy sobie podobnymi* Bartłomieja Groickiego z 1567 r., zajmiemy się w niniejszym opracowaniu niektórymi terminami dotyczącymi procedury prawnej; rozpatrzemy je, jak zwykle, na szerokim tle chronologicznym; wychodząc od stanu zarejestrowanego w *Słowach*, przytoczymy także te, których Groicki nie cytuje, a które były wówczas (także przedtem i potem) w użyciu.

Sam wyraz *procedura* ‘unormowany przepisami, zwyczajami sposób prowadzenia, załatwiania jakiejś sprawy; tok, przebieg czego, postępowanie sądowe’ (SJPD VII, 1965: 6), tak zwyczajny dzisiaj, jest późny – pojawia się dopiero na początku XIX w. i jest jeszcze rzadki; okazuje się, że jest wówczas członem pola, które ma swoją dawną historię. Oboczną postacią jest o wiele wcześniejszy *proceder*, zaświadczony już w *Pamiętnikach* Paska (1690–1695) 8 razy jako ‘sposób postępowania; postępek, postępowanie’ i ‘przebieg’: *Godny Proceder godną, a zły złą zwykł się nagradzać zapłatą; Pytaią o Procederze Woyny, Borzęcki im prawi* SJJChP II: 230. Podobnie w 1726 r.: *Żeby też strony w procederach prawnych bezpieczniey assekurowane będąc do oczywistych kontrowersyi do rozprawy y decyzyi sposobić się mogły* 1726 VolLeg VI 238; sim. ib. 237. Wyraz jest też notowany w pierwszym znaczeniu w słowniku Troca (Troc: 1678),

a następnie przez Lindego (SL IV, 1858: 474). Słowniki wyrazów obcych wyprowadzają *procedurę* i *proceder* z łac. *procedere* ‘postępować naprzód’ (SWO: 539; WSWO: 627); niewątpliwą rolę odegrał tu zapewne także wpływ języka francuskiego, zyskującego na popularności w Polsce w owym czasie, w którym *procédure* znaczy ‘postępowanie sądowe’, a *procédé*, ‘postępowanie, zachowanie się’, *procéder* ‘wytoczyć proces, wdrożyć kroki sądowe przeciw komuś’ (SFrP: 409). W Księstwie Warszawskim wprowadzono w 1808 r. *Kodeks cywilny* Napoleona i w związku z tym reorganizację sądów i tryb postępowania sądowego oparto na wzorach francuskich (zob. HistPr III: 73–74, 131–136). Do pola PROCEDURA należały wówczas także rodzime i stare wyrazy *postępek*, *postępowanie*, a także *przewód* – dwa ostatnie są w polskiej terminologii prawniczej dotąd żywotne. Jak wiadomo, *proceder* rozwinął się jednak semantycznie i znaczy dziś ‘sposób postępowania, działania, zwłaszcza mało zaszczytny, niemoralny’ (już od końca XIX w.; SJPD VII: 6); najwyraźniej chyba znaczenie to ujawnia się w związkach *niecny proceder*, *złodziejski proceder*; *procedura* obecnie jak w cytowanej definicji ze SJPD; także związki *procedura cywilna*, *karna*, *kryminalna*, *sądowa* (SF I: 750). Przykłady, począwszy od 2 poł. XVIII w.:

postępek: postępek prawny Weg des Rechtens, gerichtliches Verfahren, un acte de Justice; *procédure*; voie de droit 1779 Troc 1612; [...] wydany niedawno Zbior postępku prawnego w każdej Jurysdykcji Litewskiej znajduje w tej prowincyi approbatę 1784 OstrPr II 3; O postępku prawnym w sądzie sołtysim 1788 KsRefKor II 664.

◇ od czas. *postąpić* ‘wykonać, wypełnić’ 1398; ‘przystąpić do czynności prawnych, rozpocząć proces’ 1559 GrPorz k. 02v;

postępowanie: Co się tycze postępowania prawnego, ten – iaki iest – dla innych naywyższej Instancji sądow ustanowiony, tak y w tej Kommissyi zachowany być powinien 1778 ZamZbiór III 68; 1778–1792 VolLeg IX 196, 417; Wszystkie czynności sądowego postępowania, jako to: podawanie skarg i odpowiedzi, stawanie na terminie i pilnowanie rozprawy, attentowanie przysięg, pilnowanie wywołu świadków i inne zwyczajne do prowadzenia procesu ściągające się, odbywanemi być mogą przez stronę osobiście, bądź przez plenipotentą 1807 RostMat 545; sim. ib. 544, 674 (2 razy), 678 (3 razy), 686, 688 (2 razy), 701, 716; 1835 MacHPr IV k. tyt, X, 321; Jeśli strona wnioskująca o ukaranie przedstawia dowody, sąd nie ma wyjścia, musi wszcząć postępowanie 2012 DzPol 10 II Co3; 2012 ib. 24 VII 1, Ao5 etc.;

◇ od czas. *postępować* ‘wykonywać, wypełniać (np. pracę, obowiązek), czynić’ 1447. *Postępowanie* w SStp nieobecne, w SPXVI 34 razy, w tym także w użyciu prawnym 4 razy, począwszy od 1544 r. Ciekawe, że wyraz znika na dłuższy czas z zasobu słownikowego polszczyzny – nie znajduję go w licznych przejranych źródłach z XVII w., indeks SJPXVII/XVIII nie rejestruje go – wyłania się dopiero w 2. poł. XVIII w.

proceder: Po otrzymanym w Ziemstwie lub Grodzie [...] dekrete, [...] aby procedera kończyli, [...] postanawiamy 1764 VolLeg VII 173; z *procederow* prawnych 1768 ib. 320;

1768 ib. 343 (4 razy); 1775 ib. VIII 494 (2 razy); *Proceder*, *postępek*, *Verhalten*, *Verfahren*, *un procédé*, [...], w tym *procederze* żadnej nie widzę słuszności 1779 *Troc* 1678; *Proceder* sprawy albo *Litis contestatio* 1784 *OstrPr* II 195; [...] tu się zaś dodają okoliczności formę i *proceder* tychże sądów ukazujące 1779–1788 *KitOpis* 273; [...] gdyby obwiniona w sądzie seymowym osoba excypowała przy gruntownych dowodach sędziego, przeto, iż jest iey nieprzyjacielem, lub że ma z nią *proceder* prawny, że po niey spodziewa sie sukcessyi, czyli słowem, że ma interes w iey pognębieniu i zgubie [...] 1788–1792 *VolLeg* IX 244; *sim. ib.* 417 (2 razy); [...] karność wojskowa przestrzegana być ma tymczasowie w całym wojsku Polskiem podług regulaminu artykułów, szczególnie podług *procederu* prawnego wojskowego, dawniej przez Komisję wojskową obojga narodów zaprowadzonego 1807 *RostMat* 522; *sim. ib.* 707; Dlatego tak się długo toczył przed aktami Sławny *proceder* Rymiszow z dominikanami 1834 *MickPT* XI 332–333 (*brulion* A1) *SJAM*.

◇ pochodzenie jak wyżej;

procedura: Udzielone moratorium [...] tamować nie może biegu Sądowej procedury w sprawach, które par[agrafem] 2 są dozwolone w czasach terażniejszych 1807 *RostMat* 512; *sim. ib.* 514; W tajemnej *procedurze* rossyjskiej oskarżeni nie mają sposobu bronienia się 1831 *MickDz3Pr* 42–43 *SJAM* VII 8; Termin i formę *appellacyi* określa *procedura* sądowa. Podług obowiązującej nas procedury cywilnej francuzkiej *appellacyja* zakłada się w trzy miesiące od daty doręczenia wyroku stronie w formie pozwu 1860 *EncOrgel* II 31; 1904 *WEncII* III–IV 741.

◇ pochodzenie jak wyżej;

proces: Nie śmie (sc. S. Łochowski) wad w procesie granicznym dopuszczanych ganić 1801 *CzackiPr* II 180; 1807 *RostMat* 545 (cytat patrz wyżej przy *postępowanie*); Sąd na koniec *pendebat* długo przed aktami Sławny ów *proces* Rymiszów z dominikanami 1834 *MickPt* XI 332–333.

◇ z łac. *processus* ‘proces, postępowanie sądowe’ (Sondel 1997: 789);

przewód: O granicach, przewodzie prawnym granicznym 1801 *CzackiPr* II 175; *Przewód* [...] die gerichtliche Ueberführung 1806 *Bandtkie* 1085.

◇ od czas. *przewieść* ‘przeprowadzić czynności prawne i sądowe’ 1559 *GrPorz* k. v; *przewodzić* ‘ts.’ *ib.* k. q4; 1594 *Sarn* 854.

Wydaje się, że specjalizacja semantyczna wyrazów *proceder* i *procedura*, na początku i jeszcze u Mickiewicza synonimów (ale ciekawe, że *proceder* z *brulionu* (patrz wyżej) Mickiewicz zastąpił w pierwodruku *procesem*), dokonała się mniej więcej w 2. połowie XIX w.; informacja, jaką przekazuje *SWil* (1861), jest w tym wypadku niewątpliwie niepełna – słownik ten kwalifikuje *proceder* na pierwszym miejscu w znaczeniu ‘postępek, postępowanie’ jako wyraz przestarzały, w drugim znaczeniu z kwalifikatorem *pospolicie* odsyła do *proces* (s. 1201). Natomiast *procedurę* od razu kwalifikuje prawniczo jako ‘postępowanie, jakiego trzymać się należy w prowadzeniu

sprawy' (s. 1201). Według SW *proceder* to 'zajęcie, sposób do życia, handel, rzemiosło, profesja, fach, kunszt'; następnie z krzyżykiem 'postępek, postępowanie'; na trzecim miejscu SW odsyła wyraz (podobnie jak SWil) do *proces sądowy*, ale ilustruje go dwoma cytatami z autorów XVIII-wiecznych (SW IV, 1908: 1005); *procedura* w SW podobnie jak w SWil to 'postępowanie sądowe przy prowadzeniu spraw, przepisami postanowione' (s. 1005). Cytowaną wyżej definicję *proceder* w drugiej swojej części SJPD cytuje z *Pism* I. Chodźki (t. I, 1880). Znaczenie 'zajęcie, sposób do życia...', podawane przez SW, jest w SJPD kwalifikowane jako przestarzałe.

W czasach Groickiego, w jego pismach, i – jak widzieliśmy – długo potem, pospolite są związki *postępek prawa*, *postępek prawny*, niekiedy synonimiczne z zapożyczonym już na początku XVI w. (Mymer) *procesem* (w SPXVI *proces* w znaczeniu 'postępowanie sądowe, sprawa sądowa' 45 razy), *prawem*, a także *porządkiem* (jak widać z niżej zacytowanych przekazów). SPXVI definiuje *porządek* jako 'sposób postępowania, zasada, reguła, norma', a więc wyraz zawiera niewątpliwie sem 'procedura'; wśród wielu związków zawierających 'zasady prawnoustrojowe, prawo' (217 razy) słownik ten wymienia połączenia *porządek prawa*, *w prawie*, *prawny*, *do prawa*; *porządek sądów*, *sądowy*, *na sądziech*. O *postępk*u pisałem już w drugim artykule tego cyklu, omawiając nazwy sporów i spraw sądowych (Zajda 2011); teraz jeszcze nieco nowych materiałów.

Już wówczas – w XVI w. – znajdujemy w źródłach także *postępowanie* w użyciu prawniczym, ale w SPXVI na razie tylko 4 razy. Knapski (1621) odsyła *proces* do *postępek* (s. 855), jeszcze Troc w swoim słowniku (1779) notuje cytowany już *postępek prawny* (s. 1612), także Ostrowski w wymienionym wyżej przekazie z *Prawa cywilnego albo szczególnego narodu polskiego* (OstrPr 1784). *Przewód* 'postępowanie sądowe', nieznanym SStp, rejestruje SPXVI 21 razy. Zwraca uwagę neosemantyzm *prawo* w znaczeniu 'proces, sprawa sądowa, postępowanie sądowe' – SPXVI notuje wyraz w tym znaczeniu aż 608 razy; jest to jeden z elementów rozbudowanej polisemii tego wyrazu. Centrum pola stanowił w czasach Groickiego i długo potem *postępek*; pozostałe nazwy zajmowały w polu dalsze miejsca. Na uwagę zasługuje *prawo* i *proces*, a to ze względu na bogactwo realizacji semantycznych i związków frazeologicznych. Przykłady z XVI w. i późniejsze:

porządek: A ma (sc. sędzia) wydać wyrok [...], zachowawszy (!) przy tym porządek prawá, przy oblicznosci obudwu stron 1559 GrPorz k. aa3r; Bo wykładać prawá, spisować porządki Sądow y wypuścić to ná Swiát iest wielka rzecz á wázna ib. k. B4v; kt.; Postęmppek z Arestu, kiedy Credytor pozowie Dłużniká, á dłużnik pozwány nie stánie. TEn postęmppek ná różnych mieścach (!) różnie zachowuią. Niekędy Credytor, vczyniwszy Arest ná státek dłużnikow, postęmpuie práwnym porządkiem, to iest pozywa dłużniká trzykroć do trzech sądów 1567 GrFyt k. X2v; To iáko sie ma dźiac y iáko ma porządkiem swym iść, ácz dosyc dostátecznie w práwie Sáskim y w księgách porządku álbo postęmpku práwnego opisáno, wszákże y ten Artykuł ninieyszy dosyc to obiasnia 1581 Szczerbłus 161; gdyż forma nouorum Judiciorum wielce służy ku obiaśnieniu porządku sądów

Tribunału 1594 Sarn 849; sim. ib. 101 (porządek prawny), 850 (porządek przy sądziech) 463 (porządek prawa), 863 (porządek sądów), 936 (porządek prawa), 1030 (ts.), 1213 (ts.), 1240 (porządek sprawiedliwości i sądów) etc.;

postępek: [...] na przeczywko vrodzonomv Valantemu Dąbyenskyemv z Pyotrkovycz, podstarossczyemv Crac<owskiemu> ku zapysspovy zyemskyemv Cracowskyemv prze nye bronyenye yego od postąpkow prava zyemskyego lyelyowskyego 1543 Zapisy nr 28; sim. ib. nr 23, 25, 26, 64 (3 razy), 72, 94 etc.; Postępek prąw przeciw pozwanemu, gdy do Sądu nie stawa GrPorz k. qv; sim. ib. k. s2; oo; 1567 GrTyt k. X2r, U4r, Xv, X2v (2 razy), X3r, X3v (2 razy), Yr (2 razy), a (2 razy); 1579 UlWiej II nr 6099; 1581 Szczerblus 122 (2 razy), 161 (cytat patrz wyżej przy *porządek*); A gdzieby ná kim iákié Dékretá y postęпки práwné [...] trzymáné były: tedy tákové przewody y postęпки do rozgrániczenia tego Woiewództwá zawiészamy 1594 Sarn 1183; sim. ib. 544, 633, 637, 642, 699 etc.; Postępek prawny skrocony. [...]. Ingres do processu. Ponieważ każda sprawa abo akcyja bywa z person aktora y pozwanego y rzeczy, o którą kwestyja idzie, y którą powodowa strona przed Sędzięgo własnego do sądu introdukuie, [...], na koniec, iaki w nich postępek bydź ma, w czym ekspedycye, dylacye, appellacye y insze solennitates zwykły z prawa bywać, wiedzieć trzeba 1611 VolLeg III 35; 1626 KsKlimk nr 257; Postępek prawny Via iuris eius modi est. [...]. Processus iuris et processus iudiciarius 1621 Knapski 821; Ratione zaś differentiarum fundi Trybunał postępkem żołnierskim sądzić nie będzie 1642 ib. 27; [...] których [sc. podatków] takimże postępkem prawnym Poborcy dochodzić mają, iako o Poborcy proces iest opisany 1649 ib. 148; 1668 VolLeg IV 484; 1674 ib. V 111; 1784 OstrPr II 3; O postępku prawnym w sądzie sołtysim 1788 KsRefKor II 664 etc.;

postępowanie: 1544 ConPiotr 33; który iesli nie stánie, tedy ma być wolne z niem postępowanie w prawie do skończenia rzeczy 1561 Palcz k. H3; 1594 Sarn 571;

prawo: Abowiem powod ná káżdym stopniu Prąwá, y ná początku ma być s swoią rzeczą gotow ze wszythkimi dowody swymi 1559 GrPorz k. f3; Abowiem tym czásem nie przychodząc do skończenia Prąwá, mogą sye strony poiednać ib. k. s4; sim. 1564 Mącz 5d/50, 9d/4, 16b/46, 32b/48, 50 (2 razy), 387d/39; 1613 UlWiej II nr 2946; 1615 ib. nr 2948; 1630 ib. nr 3121;

proces: O procesie álbo postępku ich prąwá 1594 Sarn 247; sim. ib. 1054; 1611 VolLeg III 35 (patrz wyżej); [...] postanawiamy, aby na przyszlych Deputackich Seymikach tyle Deputatow, ile ktore Woiewodztwo y Ziemia na Trybunał Koronny obierać zwykła do skrocenia processow prawnych, żeby tym większa sprawiedliwość dochodziła, obrali 1641 VolLeg IV 9; 1649 ib. 148 (cytat patrz przy *postępek*); Skrocenie processu in causis profugorum subditorum Wołyńskiego y Belskiego Woiewodztw 1661 ib. 329 (2 razy); 1662 ib. 396 (2 razy); 1667 ib. 438 (4 razy); 1667 ib. V 113 (2 razy);

przewód: Katharzina Lowyczowa, myesczka z Cracowa zeznava nynyeyszemy xyegy dobrovolnye, yz pozew, przipozew y wsithek przewod prawa, ktori kolwye odzyerzala tv w prawye zyemskyem Cracowskyem o dług dzyesyencz grzivyen na Prasamsye (?) Gro-nyczkym, vmarza y wnywecz obracza 1543 Zapisy nr 101; sim. ib. 27, 94 (4 razy), 98, 108;

INwentarz jest Vrzędne popisanie rzeczy należonych ná dziedzictwie álbo w mięszkaniu zmarłego, álbo też dlužniká za pewnym przewodem Prává choć nie zmarłego, wczyniony przez dziedzicá álbo Opiekuny dzieci, ktore lat nie máią 1559 GrPorz k. ee3; sim. ib. k. q2, q2v; 1567 GrTyt k. X4r; 1567 UIWiej I nr 4596; 1594 1183 (cytat patrz wyżej przy *postępek*); 1611 VolLeg III 42; Przewod prává Ius obtentum 1621 Knapski 898; 1676 VolLeg V 213.

W wymienionym przekazie z 1611 VolLeg III 35, zawierającym wyrazy *ekspedycja*, *dylacja*, *apelacja* można widzieć niemal wstęp do niniejszych rozważań.

Ekspedycję ‘pismo urzędowe, list’ (w SPXVI 3 razy od 1588 r.) omówiliśmy w poprzednim opracowaniu (Zajda 2012). Pozostają „*dylacje*, *apelacje* i *insze solennitates*” (łac. *solemnitas* ‘zwyczaj; formalność istotna dla ważności jakiegoś aktu prawnego’ Sondel 1997: 888).

Ważnym faktem procedury sądowej było odroczenie, przełożenie postępowania sądowego, nieraz oczywiście różnorodnie uwarunkowanego.

[...] prawo polskie wcześniej zaczęło wykształcać szczegółowe przepisy dotyczące dylacji (odroczeń), znanych także w źródłach pod polską nazwą odkładów. Jako przyczyny usprawiedliwiające nieobecność prawo *Księgi elbląskiej* przyjmowało: chorobę, uwięzienie w czasie, kiedy odbywała się rozprawa, niemożność stawiennictwa w związku ze służbą książeńcą (HistPr I: 346; II: 385–387).

Przypomnijmy, że *Księga elbląska* to zachowany w rękopisie spis polskiego prawa zwyczajowego z XIII w., sporządzony w języku niemieckim dla potrzeb władz krzyżackich (Kutrzeba 1925: 99–102).

Stosowne określenia procedury odroczeń spotykamy już w okresie staropolskim – niestety dość późno; tworzą one spójne synonimiczne pole wyrazowe. Najczęstsze są wówczas wyrazy *odwłoka*, *frysz* i *odkład*; *odwłoka* ‘odłożenie na potem, odroczenie, zwłoka’, w SStp 7 razy od 1421 r. < czas. *odwłóczyć* ‘zwoleć z czymś, odkładać na potem’ – 6 razy od 1426 r.; *frysz* ‘odroczenie terminu sądowego, także czas uzyskany z odroczenia’ SStp notuje w 16 przekazach od 1447 r. < śrgniem. *vrist* ‘zwłoka, odroczenie, przedłużenie terminu’ (Lexer 1983: 298); *odkład* ‘odroczenie, przełożenie sprawy na inny termin’ SStp rejestruje 9 razy od 1447 r. < czas. *odkładać* ‘przekładać sprawę na inny termin’ – jedna szpalta ze źródeł prawniczo-sądowych od 1443 r. Wyrazy *odkład*, *odwłoka* wraz z motywującymi je podstawowymi czasownikami znajdujemy w różnych ówczesnych źródłach prawniczo-sądowych, takich jak roty, przekłady *Statutów wiślickich*, ortyle.

SStp notuje jeszcze ze znaczeniem ‘dilatatio’: *odwleczenie* ‘zwłoka, odłożenie na potem’ 1 raz z ca 1420 r. < czas. *odwlec* ‘poniechać, zaniechać, czy też odłożyć na potem’ 1 raz z 1455 r.; *odkładanie* ‘odraczanie, przekładanie sprawy na inny termin’ 3 razy od 1428 r. < *odkładać* ‘odraczać, przekładać sprawę na inny termin’ 1 szpalta od 1443 r.; *fryszowanie* ‘odroczenie terminu sądowego’ 1 raz z 1434 r. < czas. *frysztować* ‘odraczać termin sądowy’ w aneksie do SStp 2 razy od 1458 r.; *zawieszenie* ‘przełożenie na później, odroczenie’ 1 raz z 1449 r. < czas. *zawiesić* ‘przełożyć na później, odroczyć’

w SStp 1 szpalta od 1420 r.; *przewłoczenie* ‘zwłoka, odłożenie na później’ 1 raz z 1466 r. < od czas. *przewłóczyć*, niezaświadczonego jednak w tym znaczeniu; *przewleczenie* ‘przełożenie na później, odroczenie’ 1 raz z ca 1500 r. < czas. *przewlec* ‘przełożyć na później, przesunąć w czasie’ 2 razy z 1455 r. Należy jednak te nazwy uznać raczej za okazjonalne derywaty transpozycyjne (substantiva verbalia, glosy), a więc tworzy jeszcze niestabilizowane, realizujące jednak sem ‘*dilatio*’, tkwiący w podstawach, niż za skonkretyzowane już terminy prawnicze, funkcjonujące w polu. Świadczy o tym ich znikoma frekwencja. To samo dotyczy leksemu *przedłużenie* ‘odłożenie na potem’ (9 razy od początku XV w.) – tak jak *odwleczenie* glosy do łac. *inducia*.

W *Słowach prawnych*... Groicki wymienia szereg: *Dilacia*, *Translacia*, *Odkład*, *Odwłoká*, *Przewłoká* k. X3v. Wszystkie one również łączy archisem ‘*dilatio*’.

W zespole tym pojawiają się wyrazy już znane – *odkład* i *odwłoka*, ale także nowe – *dylacyja*, *translacyja*, *przewłoka*. Przykłady z *Porządku* (1559) Groickiego:

odkład: iesli ná on čás z odkłádu przypádlý pozwána stroná nie stánie, iuž iáko pokonáná vpada w svey rzeczy 1559 GrPorz k. t3v; sim. ib. k. v4v, e4v;:

odwłoka: Ale powodowi nie dawáią dylácyey, odwłoki 1558 GrArt k. Mv; sim. ib. k. Mr; W Krákovie ten iest z dawnego zwyczáiu w odwłokách wzięty postępek, iże pozwány ná pierwszym roku wysłyszawszy dobrowolne ziąwienie, bierze sobie do dwu niedziel ná Rzeczniká 1559 GrPorz k. s3; sim. ib. k. s4, aa4v, Cv, s3v (2 razy), s4 etc.;

Przewłoka < czas. *przewłóczyć* ‘odraczać czynność prawną’ 1594 Sarn 887 nie występuje w *Porządku* ani razu, podobnie jak *zwłoka*, o której niżej; w *Zapisach* z 1543 r. *przewłoka* występuje 6 razy. SPXVI (bez materiału z *Zapisów*) rejestruje *przewłokę* ‘odraczanie czynności prawnej’ 11 razy, poczynając od 1539 r.; w wielkim zbiorze uchwał sejmowych i własnych krótkich komentarzy Stanisława Sarnickiego *Statuta i metryka przywilejów koronnych* (1594) *przewłoka* występuje 8 razy. Przykłady:

Odwłaczaya yem, Na konyecz terasz ye odeszlano do szyemskyego prawa, bo zaszya trwdno maya wszyacz szva szpawyedylywoszcz temy przewlokamy 1539 ListyPol I 144; O ktoress szkodi zyemskye strona [...] vynna badzye doszycz czynycz, thegoss pyrwssego roku prawdywa any zmyslyoná nyemocza nye odkladayacz, [...], russenya sądowego any przewlok zadnych nye czynyacz 1543 Zapisy nr 58; sim. ib. nr 59, 77, 79, 84, 88; SPrawiedliwość wszytkim obywátelóm Koronnym [...] bez wszelákiéy przewłoki y odwłoki będy czyniń 1594 Sarn 138; sim. ib. 140, 855, 869, 1171, 1279, 1286.

W GrPorz *odkład* występuje 3 razy, natomiast *odwłoka* 22 razy. W rozdziale tego dzieła pt. *Postępek práwá przeciw stronie pozwáney, gdy do Sądu stánie* k. s2r–s4v, *odwłoka* występuje 9 razy; warto zauważyć, że na marginesie zaraz obok *odwłoki*, jako tytuł całości treściowej, jest *dylacyja* (o której zaraz) 6 razy, a tylko 1 raz w tekście. W *Ustawach prawa polskiego* Palczowskiego (1561) *odwłokę* znajdujemy 11 razy; *odwłoka* w 1581 Szczerbłus 141, 171, 233, 253; u Sarnickiego *odkład* występuje tylko 2 razy, *odwłoka*

tylko 7 razy – w źródle tym dominuje pożyczka *dylacyja* – 41 razy. SPXVI rejestruje *odkład* ‘*dilatatio*’ w 9 przekazach, poczynając od 1543 r., *odwłoka* występuje w sumie 112 razy, ale w użyciu prawniczym 45 razy; znak to oczywisty, że *odkład* jako ‘*dilatatio*’ zaczyna wychodzić z użycia.

Dilacia, *Translacia* – dwa pierwsze wyrazy, wymienione w *Słowach prawnych...* na początku szeregu, Groicki pisze antykwą, jak gdyby były one oryginalnymi postaciami łacińskimi; tymczasem ich zacytowana postać świadczy o tym, że są to już wyrazy przyswojone i należy je tak czytać: *dylacyja* < śrłac. *dilatatio* ‘odroczenie procesu’ (Sondel 1997: 289), *translacyja* < łac. *translatio* ‘odroczenie postępowania sądowego ze względów formalnych’ (Sondel 1997: 952). Są to XVI-wieczne pożyczki z łaciny, SS^t ich nie notuje. Ciekawe, że żaden z istniejących słowników etymologicznych nie notuje tych dwóch wyrazów. W prawniczych źródłach XVI-wiecznych (i późniejszych) częsta jest jednak tylko *dylacyja* – wyraz znajdujemy już 3 razy w *Zapisach* z 1543 r.; w zbiorze Sarnickiego (1594) *dylacyja* występuje – jak już wspomnieliśmy – 41 razy; SPXVI notuje *dylację* w sumie 63 razy; do tego trzeba dodać jeszcze owe 3 razy z *Zapisów* z 1543 r.; wyrazu *translacyja* w GrPorz nie ma; w źródłach kanonu SPXVI *translacyja* w ogóle nie występuje (GrRej, w którym są *Słowa prawne...*, nie należy do kanonu). Awans *dylacyi*, która odtąd na długo zapanuje w centrum pola, jest interesującym (ale nie jedynym) przykładem rezultatu rywalizacji z wyrazami rodzimymi – od razu była ona terminem i nie budziła żadnych innych skojarzeń i konotacji; z tego powodu usuwa ona z pola stare wyrazy rodzime. Przykłady:

dylacyja: Z skazanya sądowego dana yest dilacia ab(o) zwłoka vrodzoney Orssuly Goluchowskyey 1543 Zapisy nr 21; Potomkom nyebossczyka Raphala Przessvoczkyyego bila dana dilatia abo zwłoka kv okazanyv obron lystownych ku sprawye ych potrszebnich z xąg krolyewkych Crakowskach (!), groczkych Cracowskych y zyemskych sądomyrskych ib. nr 47; sim. ib. nr 22; Ale Powodowi nie dawaią dylacyéy, odwłoki, Abowiém Powod ma dosyć czásu rozmyślác sye ná to, o co żaluie 1558 GrArt k. Mv; Dilácia ná zmwę 1559 GrPorz k. s3 marg.; sim. ib. k. 13 marg., s3v marg., s4; 1567 GrTyt X2v; 1568 RejZwierc 55, 90v; 1581 SzczerbIus 169, 218; A tákie dilátie álbo zwłoki pozwánemu tylko máiá być pozwaláne, nie áctorowi 1581 SzczerbSax 10; Ná fideiussorá, ná świádki, ná postáwienie Woźnégo, téz Dilácią biorą 1594 Sarn 772; sim. ib. 152, 327, 591, 636, 765, 862 etc.

Niektóre z przytoczonych przekazów są cenne ze względu na szereg ze *zwłoką* – wyraz nieobecny w *Porządku*; wyraz polski w szeregu tłumaczy, jak w tylu innych przypadkach, pożyczkę łacińską, dowodząc tym samym, że jest ona nowa.

Tak więc zespół, wymieniony przez Groickiego w *Słowach prawnych...*, nie jest kompletny. Uderza brak *frysztu* – SS^t rejestruje *frysz* z zabytków prawa polskiego i magdeburskiego; przekaz ze *Słów prawnych* jest pod tym względem tym dziwniejszy, że *frysz*, jako termin pochodzenia niemieckiego, musiał być częsty w praktyce prawa miejskiego i znany Groickiemu; SPXVI notuje *frysz* w znaczeniu prawniczym 8 razy; w *Porządku* znajdujemy *frysz* jednak tylko 2 razy, tyleż razy u Sarnickiego; wyraz nie

występuje też w *Ius municipale* Pawła Szczerbica (1581). Jest to dowód, że *fryszt*, dość liczny w okresie staropolskim, zaczyna wychodzić z użycia:

fryszt: Prokurator oprawi y przestrzeże sobie, iesli by co nowego álbo trudnego od strony w odpowiedzi vsłyszał, áby mógł miec frist álbo czas ná zmwę, ná porádenie do dwu niedziel s swym Principałem 1559 GrPorz k. vv; sim. ib. k. t; 1594 Sarn 6, 692.

Zwraca także uwagę wspomniany już brak *zwłoki* < czas. *zwłóczyć* ‘odroczyć czynność prawną’ (w SStp od 1423 r., ale nie w tym znaczeniu) – wyrazu co prawda nienotowanego w SStp, dobrze jednak reprezentowanego w źródłach XVI w. Przykłady *zwłoki* jako członu szeregu z *dylacją* co dopiero przytoczyliśmy. W *Zapisach* z 1543 r. *zwłoka* ‘*dilatio*’ zaświadczona jest 8 razy (nr 12, 14, 21, 22, 47, 57, 75, 123; także *wzwłoka* 2 razy – nr 111, 112), w *Ustawach* Palczowskiego (1561) ani razu – tam *przewłoka* 1 raz i *odwłoka* 11 razy; u Sarnickiego *przewłoka* – jak już wspomniano – 8 razy, *odwłoka* 7 razy, *zwłoka* 39 razy; w materiałach SPXVI *zwłoka* zarejestrowana jest w sumie 49 razy – najczęściej u Sarnickiego; trudno jednak teraz orzec, ile razy jako termin prawniczy, a ile razy w znaczeniu ogólnym. Dalsze przykłady ze *zwłoką*:

Tám ma mieysce dilatia do dwu Niedziel dla choroby, gdzie vstáwicznie idą sądy, bo o niedziel dwie ábo trzy máła to zwłóká 1566 GórnRozm k. H4; 1581 SzczerbIus 97, 171, 174; GDy kto odkłáda Rok o więtszą rzecz ... ma mu bydz dáná tá zwłóká o więtszą rzecz 1594 Sarn 767; A iesli sie przyda temu, który Rok zwłóczy, w chorobie dłužey trwác; tedy czwarty raz odłóžyć będzie mógl, iáko to o zwłókách w sądzie wiecowym iest wyrażono ib. 769 (3 razy); sim. ib. 686 (prawne zwłóki), 718, 719, 768 (2 razy), 769 (3 razy), 770 (2 razy), 809, 825, 1256 etc.

W *Porządku* znajdujemy jeszcze dalsze składniki pola z archisemem ‘*dilatio*’, niezarejestrowane w *Słowach prawnych*... – spokrewnione etymologicznie wyrazy *przewłaczanie* ‘odroczenie czynności prawnej’ (2 razy) i *przewłoczenie* ‘*ts.*’ (2 razy):

przewłaczanie: Stroná przysyádz ma, iáko nie dla przewłaczánia áppelluie 1559 GrPorz k. bb2vmarg; sim. ib. bb3; 1577 ModrzBaz 41v (przewłaczanie sądów).

◇ SPXVI rejestruje wyraz w tym znaczeniu tylko 3 razy;

przewłoczenie: 1500–1547 LibLeg k. 11/47v; Appelluiąca stroná ma przysyádz, iáko nie dla przewłoczenia áppelluie 1559 GrPorz k. 002v; sim. ib. k. bb2v.

◇ SPXVI rejestruje wyraz w tym znaczeniu też tylko 3 razy.

Obydwa leksemy to jednak niewątpliwie jeszcze substantiva verbaalia o okazjonalnym zastosowaniu terminologicznym. Zajmowały one oczywiście w polu miejsce peryferyczne, podobnie jak takie składniki pola zawierające archisem ‘*dilatio*’, też niezarejestrowane w *Słowach prawnych*, a zarejestrowane w SPXVI, jak *dojutrowanie*, *limitacja*, *odkładanie*, *odłożenie*, *odwłoczenie*, *prokrastynacja*, *prorogacja*, *przekładanie*, *przewleczenie*, *reces*, *zawieszanie*. Przykłady:

dojutrowanie: ALe y żadnéy diláciié y dłużnik ani prokrastináciié y dojutrowania mieć nie będzie 1594 Sarn 698.

◇ SPXVI tylko 1 raz; od wyrażenia przyimkowego *do jutra* (odłożyć) ‘in crastinum’, np.: *In crastinum differe Do yutrą odłożyć* 1564 Mącz 67b/15–16;

limitacja: *Obyczay sądow [...] dla odprawienia akcyi starych, które przypadły są abo wi- szą mocą limitacyi przed Nas, bądź to na Seym [...] 1563 VolLeg II 21; sim. 1577 ModrzBaz 90; 1563 OrzRozm k. Cz2v; 1564 OrzQuin k. B4; 1594 Sarn 742, 855 (2 razy), 869.*

◇ z śr. łac. *limitatio* ‘przesunięcie terminu, odroczenie’ (Sondel 1997: 579). SPXVI 8 razy, w tym w *Statutach Sarnickiego* (1594) 4 razy; por. czas. *limitować* ‘odkładać, odroczyć’: *Limituję sprawę v. Odkładam sprawę* Knapski (1621) 368;

odkładanie: odkładanie y zawiessanie Rokow Ziemskich y Grodskich nie ma bycz czyniono 1543 ComCrac 15v; Zwyczaj, który z staradawną w odkładaniu Roków był chowany. (–) ZLy zwyczaj w przekładaniu Roków ná Wiécách głównych y ná Rocéch Ziemskich od poddanych naszym do tego czasu był chowan 1594 Sarn 768; sim. ib. 718, 818, 869.

◇ od czas. *odkładać* ‘odraczać, przekładać sprawę na inny termin’ 1443; SPXVI rejestruje *odkładanie* 12 razy, w tym 8 razy w znaczeniu prawniczym; z tych 8 przekazów 5 pochodzi ze zbioru Sarnickiego, a więc ze źródła będącego przekładem, 1 przekaz ze słownika Calepina (Calepin 1588), a tylko 2 przekazy z innych tekstów (ActReg i ComCrac);

odłożenie: *Dilatatio est temporis in causa prorogatio, odlozenie 1532 BBydg 42b; 1540 Tuch k. 273v i wyd. nast.; Który świadczy list gdy tak vkaże pozwany ná roku, którym był dan ná odłożenie, iuz nie vpádnie w téy diláciiéy 1594 Sarn 768; sim. ib. 266, 825, 826 (2 razy), 768 (2 razy), 869, 1254.*

◇ od czas. *odłożyć* ‘przełożyć swoją sprawę’: A iesli się przyda temu, który Rok zwłóczy, w chorobie dłużey trwać: tedy czwarty raz odłożyć będzie mógł 1594 Sarn 769; w SPXVI odłożenie 5 razy – tylko ze zbioru Sarnickiego;

odwłoczenie: *odwłoczenie et odwłoká, Dilatio, mora, cunctatio, prorogatio 1596 Volck k. Ooo 3v; Opuszczenie też y odwłoczenie sprawiedliwości świeckiej, á zwłaszcza tych krzywđ, ktore ná seymách rok máią: iáko może być bez wielkiej boiáźni pomsty bosz- kiej? 1597 SkargaKazSej 703b.*

◇ SPXVI rejestruje wyraz 4 razy, ale raczej w znaczeniu ogólnym jako substantivum verbalium, nie terminologicznym;

prokrastynacja: 1594 Sarn 698 – cytata patrz wyżej przy *dojutrowanie*; sim. 1607 AktaSynod III 608.

◇ z łac. *procrastinatio* ‘odkładanie na jutro, odroczenie, zwłoka’ (Sondel 1997: 790); jest to pożyczka XVI-wieczna – SPXVI notuje ją zaledwie 2 razy – drugi raz ze źródła spoza kanonu; cytat u Sarnickiego jest przekładem łacińskiego tekstu *Constitutiones in comitiis generalibus Cracoviensibus* z 1543 r. (patrz VolLeg I 285), przy czym *doju-trowanie* to już dodatek autora;

prorogacja: [...] zdała sie nam rzecz bydź potrzebna po przeszłych prorogacyách czas y dzień (!) pewny Koronacyiéy oznaczyć (1600 JanStatPrzyw 104).

◇ z łac. *prorogatio* ‘odroczenie, zwłoka, przedłużenie terminu’ (Sondel 1997: 799). SPXVI 1 raz ze źródła spoza kanonu, poza tym 3 razy z takichże źródeł w znaczeniu ‘przedłużenie ważności, prolongata dokumentu, funkcji, pełnienia urzędu’. Także czas. *prorogować* ‘odracać, odkładać, przesuwać na dalszy termin’ (np. *roki prorogować* 1594 Sarn 730), ‘przedłużać trwanie’;

przedłużenie: Sędzia nie ma nikomu vkrácác czasu przedłużenia, iáko w którój rzeczy należy wedle Práw, iáko o dług álbo o inné rzeczy pozwanemu. Ale Powodowi nie dáwáią dylácyéy, odwłoki, Abowiem Powod ma dosyć czasu rozmyślác sye ná to, o co záluie 1558 GrArt k. Mv; 1581 Szczerbłus 188 (dla zwłoczenia y przedłużenia karánia);

◇ od czas. *przedłużyć* ‘prolongować postępek prawny’ 1449 Sul 74; 1594 Sarn 703;

przekładanie: O przekládaniu roku stronam 1561 Palcz G3; 1594 Sarn 768 (cytat patrz wyżej przy *odkładanie*); Té przekládania Roków króm opowiedzenia choroby przez przysięgę są skásowané. SKázuiemy, áby wszystkie przekládania Roków álbo zwłóki niepotrzebne były skázone y vmnieyszone. Abowiem przekládání y zwłóká Roków iesli ma bydź, ináčéy niech nie będzie; iedno opowiedzeniem prawdziwéy niemocy ib. 769; sim. ib. 463, 506, 768, 769, 932 etc.

◇ SPXVI notuje *przekładanie* w tym użyciu 12 razy, w tym 11 razy z Sarnickiego;

przewleczenie: którym (sc. prokuratorom) ma być dawano [...]: od Vstánia roku, od Przewleczenia álbo Závieszenia Cauzy ná inny czas 1559 GrPost k. D3r.

◇ SPXVI cytuje *przewleczenie* w znaczeniu ‘dilatatio’ 1 raz z 1558 GrArt 6 – źródła spoza kanonu; poza tym 5 razy w znaczeniu ‘przedłużenie, przeciągnięcie czegoś w czasie’.

reces: 1556–1557 DiarSejm 118 (2 razy), 119 (2 razy); *Spráwiedliwoścí nie mamy, obrony nie mamy, z Seymow teź nic inego nie odnošimy, iedno reces á Limitacyá* 1563 OrzRozm k. Czv; sim. 1588 ActReg 16, 19, 20 (2 razy), 21 (2 razy); 1594 Sarn 851, 1003, 1011, 1119, 1020, 1052 etc.

◇ z łac. *recessus* ‘odwrot, cofanie się’ (Sondel 1997: 822); SPXVI rejestruje wyraz 37 razy, ze *Statutów* Sarnickiego aż 13 razy;

zawieszanie: patrz wyżej 1543 ComCrac 15v przy *odkładanie*; 1558 GrArt 6 (w SPXVI pod *przewleczenie*).

◇ od czas. *zawieszać* ‘przełożyć na później, odroczyć’: *Zawieszam sprawę v. Odkładam sprawę* 1620 Knapski 1469;

zawieszenie: POKI SPRAWA W ZAWIESZENIU IEST 1594 Sarn 155; Formá zawieszenia Roku de consensu et voluntate partium ib. 1258; sim. ib. 536, 850.

◇ od czas. *zawiesić* ‘przełożyć na później, odroczyć’ w SStp od 1420 r. jedna szpalta;

zwleczenie: To álbo dlatego, że to podobno dla zwleczenia y przedłużenia karánia czyni, ponieważ (!) sie to ná świeżym vczynku stáło 1581 Szczerbłus 188.

◇ od czas. *zwlec* ‘odłożyć wykonanie jakiejś czynności’ 1621 Knapski 1532.

Jak widać z przytoczonych przekazów nazw na *-anie*, *-enie*, frekwencja niektórych z nich świadczy o ich rzeczowym miejscu w polu; do niektórych z nich jednak należy odnieść wypowiedzianą już wyżej uwagę o okazjonalnej funkcji terminologicznej tych derywatów transpozycyjnych, mających jeszcze znaczenie strukturalne (substantiva verbalia), a nie już zleksykalizowanych. To samo dotyczy kilku leksemów występujących w znaczeniu ogólnym, nie prawniczym: *odwłaczanie* – SPXVI 1 raz ze źródła nieprawniczego spoza kanonu z 1596 < od czas. *odwłaczać* ‘odkładać na inny termin’ i niespodziewane *odraczanie* – SPXVI 1 raz z takiegoż źródła z 1577 r. < od czas. *odraczać ‘ts.’ – brak w SPXVI. W Szczerbłus znajdujemy jeszcze *zwleczenie i przedłużenie karania* (1581: 188).

Niektóre z przytoczonych przekazów (np. z *prokrastynacją* Sarn 698) ilustrują synonimiczność składników pola i ich funkcjonowanie w tekście. Z tegoż źródła możemy przytoczyć inny, podobny, pouczający przekaz:

A gdzieby tákowy odkłádájący prząc tákowego Roku záwitégo odłożenia ná swą rzeczóną chorobę obyczáiem przerzeczonym nie przyśiągł [...]. Inné dylácię teyże choroby od tego czásu we wszystkim psuiemy [...]. Wszakże mogą mieć y powodowie w vkazaniu práwnych dowodów zwłókę [...]. JEśli pozwány na wtórym Roku záwitym vpornie króm odłożenia Roku nie stánie [...] 1594 Sarn 826.

Jak widzimy, charakterystyczną cechą pola w XVI w. – w okresie bujnego rozwoju języka polskiego (i słownictwa) – jest rozbudowana polileksja. Zwracają uwagę liczne już zapożyczenia z języka łacińskiego. Niektóre leksemy, np. *reces*, mają ograniczone zastosowanie – spotykamy ten wyraz tylko w odniesieniu do praktyki sejmowej czy innych ciał ustawodawczych. Znaczenie ‘*dilatio*’ rozwinęło się w nim zapewne już na gruncie polskim. Obfitość wymienionych leksemów na *-enie*, *-anie* z archisemem ‘*dilatio*’ nie może nas mylić – jak wspomniano, wiele z nich to wciąż substantiva verbalia, niektóre są przekładami z łaciny; w ich względnej obfitości moglibyśmy tu

zapewne widzieć kontynuację staropolszczyzny. Dalszy rozwój polegał będzie na ich eliminacji. Redukcja polileksji pól to charakterystyczne zjawisko rozwoju słownictwa polskiego w następnym okresie.

Przedstawiona frekwencja członów pola w XVI w. świadczy o stanie pola DILATIO w owym czasie – w dobie wielkiego rozwoju języka polskiego (i słownictwa) jest on nie tylko rozbudowany, ale także zróżnicowany autorsko i chronologicznie; u Groickiego centrum stanowi *odwłoka* – w *Porządku* 22 razy, *dylacyja* tylko 7 razy; także u Palczowskiego (Palcz 1561) *odwłoka* 11 razy, *dylacyja* ani razu; wniosek – w tym czasie, na początku 2. połowy XVI w., we wczesnych pismach Groickiego (1558–1567) centrum stanowiła *odwłoka*. Natomiast w ciągu kilku dziesiątków lat nastąpił taki rozwój, że w końcu wieku w zbiorze Sarnickiego (1594) *odwłoka* występuje już tylko 7 razy, natomiast *dylacyja* 41 razy, *zwłoka* 39 razy. Można z tego wnioskować, że w zbiorze Sarnickiego centrum pola stanowiła *dylacyja* i *zwłoka*; stan u Sarnickiego stanowi o obrazie pola u schyłku XVI w.

W XVII i XVIII w. w przejranych przeze mnie licznych źródłach z tego okresu stwierdzić można silne ograniczenie polileksji – niedawne liczne nazwy na *-enie*, *-anie*, jeśli się je spotka, są rzadkie, na przykład *odłożenie* 1670 VolLeg V 54; 1673 ib. 91; wyjątkowo *odłożenie* występuje obok stosunkowo częstego *recesu*: *Odłożenie na przyszły Seym desideriorum*. [...]. *Do tegoż recessu łączemy desideria woysk naszym 1683 ib. 341. Przewleczenie* w funkcji substantivum verbalium pojawi się jeszcze w końcu XVIII w., na przykład u Ostrowskiego: *przewleczenie rozprawy czyli processu, co się nazywa Dylacją* 1784 OstrPr II 124; *Sposoby prawne przewleczenia Processu* ib. 201; sim. ib. 124. Zupełnie odosobniony znajdujemy w tym okresie *frysz* – 1636 KsKlimk nr 377. Przynajmniej do końca 2. połowy XVIII w. w polu niepodzielnie panuje *dylacyja*; słowniki notują jeszcze *odwłokę* i *zwłokę*, tak Knapski (1621); obydwie wyrazy występują natomiast często w tym czasie w znaczeniu ogólnym, szczególnie w wyrażeniach *bez odwłoki*, *bez zwłoki* ‘bezzwłocznie, niezwłocznie’, np. 1673 VolLeg V 82. Podobną funkcję pełniła w tekstach pożyczka *retardacyja* (z łac. *retardatio* ‘opóźnienie, zwłoka’ Sondel 1997: 842): *Ażeby [...] dla zapłaty woysku [...] nie było żadney retardacyi przez niewydanie uchwalonego podatku* 1676 VolLeg V 207; sim. 1768 ib. VII 327.

Formalną kontynuacją formy *dylacyja* jest *delata* ‘zwłoka (w wypłacie)’ 1628 VolLeg III 277; 1807 RostMat 419, 642, 756; u Lindego *dylata*, cytowana z końca XVIII w. (SL I, 1854: 582).

Jednak Knapski hasła *dylacyja* nie notuje, ani w pierwszym (1621), ani w drugim poszerzonym nieco wydaniu słownika (1643), a *zwłokę* odsyła do *odwłoki*: *Zwłoka v. odwłoka* (1621: 1532; 1643; 1457), a tam: *Odwłoká, odwłaczanie* (1621:633; 1643; 610; *Odwłoká prawná* (!), *odłożenie sprawy* (1621: 633; 1643; 610). W żywym tekście trafia się jeszcze czasem *zwłoka* obok *dylacyi*, także *odkład*: *Dylacye ktore na zwłokę temere litigantes brać zwykli, odrzucać [...] do wymowiania terminat z dekretow y odkładow* 1696 VolLeg V 418. Paweł Kuszewicz w dziele *Prawa chełmieńskiego poprawionego*

i z łacińskiego języka na polski przetłumaczonego ksiąg pięcioro (1623) wyodrębnia rozdziałek *O pozwoleniu Dilátiey ták Aktorowi iáko y Obwinionemu* (s. 26), ale wewnątrz tekstu wyrazu *dylacyja* nie powtarza. W innych źródłach:

Z dylaczej pirwszego prawa do dzisiejszego terminu naznaczonego i danego, a to dla tego, aby obiedwie stronie, tak [po]wodowa jako i obwiniona [dał]y o sobie słuszne wywody 1610 ZłoczSan nr 130; sim. 1610 ib. nr 132; 1611 ib. nr 133, 135, 142; Proszę dillatiej do jutra na praktyka, gdyż ja nie rozumiem prawa 1633 AMalVis s. 60; Deklaracyą [...] o preskrypcyach do przyszłego Seymu, bez dalszych dylacyi, odkładamy 1647 VolLeg IV 61; O co ad instantiam cujusvis Hetmani nasi W. X. L. bez żadnych dylacyi sędzić y karać powinni będą 1659 ib. 315; [...] na przyszłym da Bog Seymie obmyślą Stany Koronne, że ta summa bez dalszych dylacyi realiter zapłacona będzie. A że tak długo czeka tey sobie należącej summy, injungimus Wielmożnemu Podskarbiemu Koronnemu, aby zaraz bez żadney zwłoki Wielmożnemu Woiewodzie Nowogrodzkiemu [...] oddał [tę summę] 1661 ib. IV 379; 1696 ib. V 418 (2 razy).

Jak widać z przytoczonych przekazów z żywych tekstów, w XVII w. *dylacyja* jest powszechna – zwyciężyła w rywalizacji z innymi składnikami pola; występuje nie tylko w tekstach oficjalnych, jak VolLeg, lecz także w kancelariach prowincjonalnych, jak świadczą ZłoczSan czy AMalVis.

Inne nazwy funkcjonowały na peryferiach. Nazwy *zwłoka*, rzadsze *odwłoka* i *prze-włoka*, występowały nadal w języku ogólnym zgodnie ze swoim etymologicznym znaczeniem, podtrzymywanym przez czasowniki *odwlec* i *przewlec*; rzadko w użyciu terminologicznym, por.:

[...] z ktorey dylacyi gdy Rok przypadnie, taż sprawa bez odwłoki odprawić się ma 1611 VolLeg III 40; tudziesz retentorow za nie oddanie tego podatku sędzić [...] mają, którym żadnych zwłok nie dopuszczą, owszem każdego, który by takich dylacyi zażywał, wina sta kop Litewskich karać mają 1676 ib. V 207; Podobno w tey ustawie równie Cuiacius, któren przewłokę wykonania kary nazywa powiększeniem surowości 1801 CzackiPr II 131; sim. ib. 267.

Niespodziewanie zjawia się znane nam już z XV i XVI w. *przedłużenie*: *Przedłużenie Seymu* 1764 VolLeg 156. Z innych pożyczek poza *dylacyją* nadal spotykamy tu i ówdzie znane nam już *limitacyję* i *prorogacyję*, także dość często *reces*; pojawia się *limita*, *prolongacyja*, wyjątkowo i przelotnie *limitowanie* 1788–1792 VolLeg IX 52 od *limitować* (cytat patrz niżej). Przykłady ze źródeł XVII i XVIII w.:

limita: Po zakończonych sprawach stanęła limita sądów prawa rugowego, [...], które zaczynać się będą, aże czasu upatrzonego 1742 KsJaz nr 183; 1768 VolLeg VII 344; 1769 KsRefKor I 154; [...] sprawy limitami częstemi z okazji pozwanych czynionemi przedłużenie, [...]. [...], za nieposłuszeństwo w odbywaniu powinności do dworu i rozsypanie, czyli rozoranie, miedz wyprostowanych, a stąd zwłoki i częstych limit przyczyną stanie się 1782 ib. II 292; Limita trybunału piotrkowskiego podług prawa być powinna była w sobotę przed Kwietną Niedzielą; lecz często limitowano go

tygodniem prędszej 1779–1788 KitOpis 197; sim. ib. 198, 222; Limita sejmu 1788–1792 VolLeg IX 469.

◇ *limita* z łac. *limes*, dop. *limitis* ‘granica, kres czegoś’ (Sondel 1997: 579); Linde wymienia *limitę* razem z *limitacyjją* i obie nazwy definiuje jako ‘odkładanie, odroczenie, zawieszenie, np. sejmu, sądu’ (SL II, 1855: 639);

limitacyjja: Z pisania Roku, z odesłania y zawieszenia, z dylacyi, z zachowania y odesłania Roku, także z limitacyi Trybunałów przeszłych 1611 VolLeg III 37; Limitacya Trybunału Koronnego. Iż dla niebezpieczeństwa od powietrza trybunał Koronny Lubelski iuż iest do pewnego czasu limitowany, a że interim ta plaga Pańska w Lublinie nie ustawa, tedy autoritate Seymu tego iuż ten Trybunał ad terminum expirationis w Lublinie limitujemy 1652 ib. IV 168; 1668 ib. 486; 1670 ib. V 33 (2 razy); 1674 ib. V 113.

◇ por. czas. *limitować* ‘odkładać, odroczyć’ Knapski (1621: 368; patrz wyżej); sim. 1621 VolLeg III 204; *limitowany trybunał* ‘odroczony, przełożony na później’ 1621 VolLeg III 205; 1628 ib. 277; 1760–1763 KonSkut 145 (3 razy);

prolongacyjja: *Prolongacya Trybunału Radomskiego* 1628 VolLeg III 277 (2 razy); 1628 ib. 280; 1641 ib. IV 7 (3 razy), 11; 1647 ib. 68 (2 razy); 1667 ib. 467; 1669 ib. V 10 (2 razy); 1670 ib. 34.

◇ *prolongacyjja* z łac. *prolongatio* ‘przedłużenie, prolongata’ (Sondel 1997: 795); por. czas. *prolongować* ‘przekładać’: przeto ten ich warunek y konstytucyją przeszłą do drugiego Seymu prolongujemy 1628 VolLeg III 280;

prorogacyjja: *Prorogacya daniny temuż miastu* [sc. Krakowowi] 1611 VolLeg III 17 (‘przedłużenie’); [...] y dlatego [u] sądu tego dylacye y prorogacye żadne nie bywaią 1611 ib. 38; ‘przedłużenie’ 1616 ib. 140, 146 (2 razy), 147, 148; 1764 ib. VII 169; 1768 ib. 305.

◇ por. znany nam już z XVI w. czas. *prorogować* ‘przedłużać trwanie’ 1611 VolLeg III 40; 1616 ib. 147, 148; 1621 ib. 204; 1669 ib. V 10; 1670 ib. 50, 51, 54; 1673 ib. V 84 (2 razy);

reces: *Reces Seymowy*. [...] Iż na terazniejszym Seymie wiele rzeczy stanowi szlacheckiemu potrzebnych [...] do skutku swego przyść nie mogło: tedy to wszystko w reces do blisko przyszłego Seymu odkładamy [...]. A przyszły Seym y insze na potym Seymy aby się od recessow starych praw zaczynały, postanawiamy 1618 VolLeg III 159; *Reces* 1620 VolLeg III 186; 1624 ib. 226 (2 razy); 1627 ib. 266; 1629 ib. 299; 1643 ib. IV 391 (3 razy); 1649 ib. 124, 135; 1659 ib. 319; 1661 ib. 337; 1662 ib. 412; 1669 ib. V 10; 1673 ib. V 81; 1677 ib. 226; 1703 ib. VI 58 (6 razy); 1710 ib. VI 105 (4 razy), 106 (3 razy); 1754 DiarSejm III 172; 1760–1763 KonSkut 116; 1764 VolLeg VII 168 (5 razy); 1779–1788 KitOpis 197, 198.

Zapózyczenia kontynuują znaczenia z języka dawcy z wyjątkiem nazw *limita* – ta rozwinęła się semantycznie; cytowane przekazy i definicja w słowniku Lindego stwierdzają to jednoznacznie. W odniesieniu do nazwy *reces*, zaświadczonej już w XVI w.,

stwierdziłmy to już wyżej. W końcu 1. połowy XVIII w. znajdujemy ciekawy przykład synonimiczności *przewłoki* i *zwłóki*, który warto przytoczyć:

Ustawuemy, iż Podkomorzy [...] przewłoki sprawiedliwości ludzkiej czynić nie ma [...]. [...] A gdzieby Podkomorzy nie będąc chory [...] ku zwłóce sprawiedliwości na rok zawity nie przybył, [...] 1744 StatLit 262.

Troc (1779) powtarza cytowane wyżej sformułowanie Knapskiego ze strony 633 z *odwłoką*. Jest u niego jeszcze *odwłoka prawna*, *odłożenie sprawy*, *Aufschub einer gerichtlichen Sache* (s. 1236); Hasła *zwłoka* i *przewłoka* wymienia, ale tylko w znaczeniu ogólnym, nie terminologicznym; dziwi, że hasła *dylacyja* nie notuje.

W XVIII w. w żywych tekstach piśmiennictwa prawniczo-sądowego powszechnie panuje *dylacyja*: 1726 VolLeg VI 238 (9 razy), 239; 1647 VolLeg IV 61; 1743 UIWiej II nr 5053 (3 razy), nr 5054 (2 razy); 1764 VolLeg VII 88 (2 razy), 174 (3 razy), 175 (3 razy), 191 (2 razy); 1766 ib. VII 226; 1769 Czech 14 (7 razy); 1778 KsIwk nr 775 s. 335; 1778 OrdKraK 7, 39; 1778 ZamZbiór III 7 (2 razy), 16, 17, 34, 42, 43 (8 razy), 44 (4 razy), 75 (9 razy); 1784 OstrPr II 36, 45, 124–125; 1796 KsJaz nr 489 s. 337; 1796 nr 496 s. 341; 1797 ib. nr 500 s. 345 etc.

W UIWiej I–II *przewłoki*, *zwłoki* ani *odwłoki* nie ma. Także w dwutomowym dziele Ostrowskiego (OstrPr 1784) *dylacyja* występuje wyłącznie, np.:

Dylacya przedłuża tylko, ale nie umarza rozpoczętego Processu 1784 OstrPr II 36 (3 razy); sim. ib. 37 (4 razy), 38 (3 razy), 124 (5 razy), 195, 196 (3 razy).

Bandtkie notuje *przewłokę* i *zwłokę* w znaczeniu ogólnym (Bandtkie 1806: 1085, 1962).

Powszechnie panująca w XVIII w. w polu *dylacyja* pozwala stwierdzić, że niegdysiejsza nadzwyczaj rozbudowana polileksja pola należy do przeszłości. Wyrazy *odwłoka*, *zwłoka* znajdujemy w źródłach w znaczeniu ogólnym, rzadko jako terminy prawnicze. Zupełnie wyjątkowo znajdujemy *odwłokę* i *przewłokę* w takim użyciu na początku XIX w., zapewne w poczuciu żywego związku z czasownikami *odwlec* i *przewlec*:

Jeżeli dla ciężkiej choroby [...] strona którakolwiek żadną miarą stawić się nie może, [...], tedy Sąd powinien jedną jeszcze pozwolić odwłokę do nowego terminu 1807 RostMat 545; [...] wolno jest stronie przeciwnej prosić o trzechdniową przewłokę do wygotowania odpowiedzi [...] W okolicznościach ważniejszych może Sąd pozwolić na przewłokę aż do ośmiu dni, jeżeli uznaje trudność prawdziwą wygotowania prędkiego odpowiedzi 1807 ib. 549; sim. ib. 510.

SWil notuje *dylacyję* i powtarza za Lindem odosobnioną formę oboczną *dylatę* (SWil 1861: 271).

Ale w końcu 1. połowy wieku XVIII obok powszechnej *dylacyi* pojawia się innowacja w postaci wyrazu *odroczenie* (SPXVI: *odraczanie* ‘przesuwanie na później’ 1 raz z 1577 r.) – o miejscu początkowo peryferycznym w polu. Następuje kolejny etap znanej nam już rywalizacji. Linde nie notuje nowego wyrazu jako hasła, ale znajduje

się on w jego słowniku w trzech przekazach, cytowanych pod hasłem *odroczyć* (SL III, 1857: 488); także w definicji *dylacyi* (SL I, 1854: 582), *limitacyi* (SL II, 1855: 639) i *prolongacyi* (SL IV, 1858: 477):

A ieśli choroba przypadnie blisko przed rokiem wyiazdu Podkomorzego, tedy i na samym roku może takie odroczenie iść, a Podkomorzy rok na inny czas iako wyżej opisano, przełożyć ma, za którym przełożeniem na drugim roku strona [...]. 1744 StatLit 261 (nie 285, jak podaje Linde pod *odroczyć*); Urzędnicy, że po wydanych innotescencyach na extenuacyą stron na terminie nie zieżdżaią, odroczeniami częstokroć czas zprowadzali, zaczym po wydanych innotescencyach ażeby bez żadnych odroczeń excepta vera infirmitate et consensu partium actus suos expedyowali, mieć chcemy 1764 VolLeg VII 174; 1768 ib. 344; 1785 DiarGrodz 340; Prorogacya seymu. [...] seym ninieyszy [...] z wolnym na czas dłuższy odroczeniem i limitowaniem przedłużamy 1788–1792 VolLeg IX 52; ib. 490 (indeks); Sprawa taka ma być sądzona w kraju bez odroczenia 1800 CzackiPr I 187; Odroczeń, den Termin, rok, die Sache, den Process verlegen, S(substantivum) Odroczenie 1806 Bandtkie 675; Dylacyja, dylata, odwłoka, przewłoka terminu, odroczenie 1807 SL I 382.

Bandtkie i Linde notują czasownik podstawowy *odroczyć* ‘przełożyć na inny termin’ – Linde już od końca XVIII w.; wkrótce potem przekaz z 1807 r.: *sesya odroczonea do piątku* 1807 RostMat 322. Czas. *odroczyć* notuje też Mrongowiusz (Mrongowiusz 1835: 280); w SJAM nie ma interesujących nas wyrazów – *dylacyi*, *odroczenia* i czas. *odroczyć*, a *odwłoka* (5 razy) i *zwłoka* (29 razy) pojawiają się tylko w znaczeniu ogólnym, nie terminologicznym. Jako dobrze zdomowione w języku znajdujemy *odroczenie* w SWil (1861):

Odroczenie ‘odłożenie na dalszy czas, odwleczenie, odwłoka’. Odroczenie (praw.) następuje wtenczas, gdy sprawa lub czynność na terminie wskazanym odbyć się nie może i sąd odkłada na inny dzień lub godzinę (s. 866).

Jako samodzielne artykuły opracowują *odroczenie* EncOrgel XIX z 1865 r. (s. 740) i WEncII III–IV z 1904 r. (s. 740–741).

Łatwo zauważyć, jak interesująca jest etymologia czasownika *odroczyć*, a w ślad za nim *odroczenia* – u podstawy czasownikowej tkwi rzeczownik *rok* ‘termin rozprawy sądowej’ (w SStp bardzo licznie już od 1363 r.).

Inną innowacją, jaka od połowy XVIII w. przejściowo jednak (a więc o miejscu peryferycznym w polu) pojawia się w źródłach w mikropolu ‘*dilatatio*’, jest *solwowanie* (< czas. *solwować*):

[...] jmc pan Łętowski, kiedy nie widział sposobu ugodzenia takowych kontrydykcyj, upraszał o solwowanie sesji, z którym i inni ichność postowie się zgadzali 1754 DiarSejm III 173; sim. ib. 167, 168, 178.

◇ od czas. *solwować* ‘przełożyć, odroczyć’ (< łac. *solvere* ‘zawiesić stosowanie ustaw w wyjątkowych sytuacjach’, Sondel 1997: 890) 1696 SJJChP II 391; 1754 DiarSejm III 59

(2 razy), 62, 65, 68, 86 etc.; 1785 DiarGrodz 509, 521, 531, 551, 554; 1807 RostMat 32, 115, 117, 131, 141 etc. SWil wyrazów *solwowanie*, *solwować* już nie notuje, SW je rejestruje, ale z gwiazdką (t. VI, 1915, s. 265) – świadectwem rzeczowym wartości leksykologicznej wyrazu.

Zauważyć należy zacytowane wyżej *limitowanie* z VolLeg IX 52 od wymienionego już ze słownika Knapskiego czasownika *limitować*; typ omówiony już wyżej.

W końcu XVIII w. w ograniczonym już polu DILATIO wyłania się przelotnie znana nam już od końca XVI w. *prorogacja*. Niestety przekazy filologiczne wyrazu są w tym czasie nad wyraz skąpe: 1786 VolLeg IX 39, też przytoczony wyżej z 1788–1792 VolLeg IX 52; ib. 57; tam też 2 razy czasownik *prorogować*. SL wyrazu nie notuje; rejestruje go w znaczeniu ‘*dilatatio*’ SWil z kwalifikatorem „prawniczy” (1861: 1205), także SW, ale bez kwalifikacji (t. IV, 1908: 1019), a SJPD jako „dawny” (t. VII, 1965: 52).

Dane filologiczne dowodzą więc, że w XIX w. w centrum pola DILATIO funkcjonują przejściowo dwa wyrazy – *dylacja* i *odroczenie*. Czas da zwycięstwo temu drugiemu; SW nie wnosi nic do sprawy, ale SJPD (II: 491) opatruje wyraz *dylacja* kwalifikatorem *dawny*, używając w definicji właśnie wyrazu *odroczenie*, który we współczesnym języku polskim panuje niepodzielnie (WEPr 2000: 576–577). *Dylacja* wyszła z użycia, ponieważ wyrazowi brak było motywacji czasownikowej, która w praktyce sądowej była niezbędna; w procesie tym pierwotny musiał być zatem niewątpliwie czasownik *odroczyć* ‘przełożyć rok’ i jako jego następstwo *odroczenie*. Jako samodzielne hasło *odroczenie* znajdujemy w artykułach w *Encyklopedii Orgelbranda* (EncOrgel XIX, 1865: 740) i w *Wielkiej encyklopedii powszechnej ilustrowanej* (WEncII III–IV, 1904: 740–741).

Ale dawna *zwłoka*, niegdyś wyspecjalizowany i ważny składnik pola DILATIO, synonim *dylacji*, potem zaświadczona w źródłach tylko w swoim pierwotnym znaczeniu ogólnym, jest obecnie – okazuje się – znowu terminem prawniczym i funkcjonuje w swoim etymologicznym znaczeniu, wynikającym z semantyki czasownika *zwlec* ‘odłożyć co na później, przeciągnąć w czasie; odwlec, opóźnić, odroczyć (dziś często w połączeniu: *zwlekać z czym*)’ (SJPD X: 1354); we współczesnych źródłach prawniczych *zwłoka* znaczy: ‘niewykonanie w terminie oznaczonym przez umowę lub ustawę pewnej czynności, do której się jest prawnie zobowiązany’ (SJPD X: 1355), stąd *zwłoka dłużnika* ‘niewykonanie w ustalonym terminie zobowiązania przez dłużnika’ (KodCyw, 2008: art. 476, s. 121), *zwłoka wierzyciela* ‘opóźnienie wykonania zobowiązania przez wierzyciela’ (ib., art. 486, s. 123).

Historia szeregu *Dilacia*, *Translacia*, *Odkład*, *Odwłoká*, *Przewłoká* ze *Słów prawnych* Bartłomieja Groickiego to kolejny ciekawy rozdział z dziejów słownictwa polskiego. Wszystkie omówione rodzime składniki pola są derywatami odczasownikowymi. Formacje na *-anie* i *-enie* zasadniczo zachowują status semantyczny, właściwy derywatom transpozycyjnym od podstawowych czasowników. Tak liczne niegdyś, wyszły z użycia – pozostało tylko późne jednak *odroczenie*. Interesujące, że obca *dylacja*,

utrwalona przez wieki i zdawałoby się niczym niezagrożona, została jednak wyparta przez rodzime *odroczenie*; podobnie stanie się w polu *PLENIPOTENTIA* w wypadku leksemów *plenipotencyja*, *plenipotent*, zastąpionych przez *pełnomocnictwo* i *pełnomocnika*. Z dawnego szeregu, wymienionego przez Groickiego, nie przechowało się więc do naszych czasów nic.

Literatura

- KUTRZEBA S., 1925–1926, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. I–II, Kraków.
 SONDEL J., 1997, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków.
 ZAJDA A., 2011, *Rozważań nad Słowami prawnymi w rzeczy sobie podobnymi Bartłomieja Groickiego ciąg dalszy*, „LingVaria” nr 2 (12), s. 111–124.
 ZAJDA A., 2012, *Trzecie rozważania nad Słowami prawnymi w rzeczy sobie podobnymi Bartłomieja Groickiego*, „LingVaria” nr 2 (14), s. 89–109.

Rozwiązanie skrótów nazw źródeł

- AMALVIS: *Acta maleficorum Visniciae. Księga złoczyńców sądu kryminalnego w Wiśniczu* (1629–1665), oprac. i wyd. W. Uruszcak przy współpr. I. Dwornickiej, Kraków 2003.
 ACTREG: *Acta Anni 1588 Primi Regiminis Sigismundi III*, rkps Ossolineum.
 AKTASYNOD: *Akta synodów różnowierczych w Polsce*, oprac. M. Sipayłło, t. I (1550–1559), t. II (1560–1570), t. III (1571–1633), t. IV (1569–1600), Warszawa 1966–1997.
 BANDTKIE: J. S. Bandtkie, *Słownik dokładny języka polskiego i niemieckiego*, t. I–II, Wrocław 1806.
 BBYDG: *Słownik Bartłomieja z Bydgoszczy, wersja polsko-łacińska*, oprac. E. Kędelska, I. Kwilecka, A. Łuczak, t. I–IV, Warszawa 1999–2009.
 CALEPIN: A. Calepinus, *Dictionarium decem linguarum*, Lugdunum 1588.
 CONPIOTR: *Constitutiones Conventus Generalis Piotrcoviensis anni Domini 1544* (rkps szwedzki z Uppsali).
 COMCRAC: *In comitiis generalibus Cracoviensibus... Constitutiones factae*, 1543 (rkps szwedzki z Uppsali).
 CZACKIPR: T. Czacki, *O litewskich i polskich prawach*, t. I–II, Warszawa 1801.
 CZECH: J. Czechowicz, *Praktyka kryminalna to jest wzór rozważnego i porządnego spraw kryminalnych sądenia*, Chełmno 1769.
 DIARGRODZ: *Diaryusz grodzieński sejmu 1784*, Warszawa 1785.
 DIARSEJM: *Diariusze sejmowe z wieku XVIII*, t. III, *Diariusze sejmów z lat 1750, 1754 i 1758*, wyd. W. Konopczyński, Warszawa 1937.
 DZPOL: „Dziennik Polski”. Gazeta codzienna wydawana w Krakowie.
 ENCORGEL XIX: *Encyklopedia powszechna*, t. XIX, wyd. S. Orgelbrand, Warszawa 1865.
 GÓRNROZM: Ł. Górnicki, *Rozmowa Polaka z Włochem o wolnościach i prawach polskich*, Kraków ok. 1587.
 GRART: B. Groicki, *Artykuły prawa majdeburskiego*, Kraków 1558.

- GRPORZ: B. Groicki, *Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburkiego w Koronie polskiej*, Kraków 1559.
- GRPOST: B. Groicki, *Ten postępek wybran jest s praw cesarskich*, Kraków 1559.
- GRREJ: B. Groicki, *Rejestr do Porządku i do Artykułów prawa majdeburkiego i cesarskiego*, Kraków 1567.
- GRTYT: B. Groicki, *Tytuły prawa majdeburkiego*, Kraków 1567.
- HISTPR: *Historia państwa i prawa Polski*, t. I: do połowy XV w., oprac. J. Bardach, Warszawa 1965, t. II: od połowy XV w. do r. 1795, oprac. Z. Kaczmarczyk i B. Leśnodorski, Warszawa 1968, t. III, red. J. Bardach i M. Senkowska-Gluck, Warszawa 1981.
- JANSTATPRZYW: J. Januszowski, *Przywileje koronne*, (współoprawne z dziełem Januszowskiego) *Statuta, prawa i konstytucje koronne łacińskie i polskie (z osobną paginacją)*, Kraków 1600.
- KITOPIS: J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, Wrocław 1951, Biblioteka Narodowa, seria I, nr 88.
- KNAPSKI: G. Knapski, *Thesaurus polono-latino-graecus*, Kraków 1621.
- KODCYW: *Kodeks cywilny*, wyd. 28, Warszawa 2008.
- KONSKUT: S. Konarski, *O skutecznym rad sposobie*, [w:] S. Konarski, *Pisma*, t. I, oprac. J. Nowak-Dłużewski, wstępem opatrzył Z. Libera, Warszawa 1955.
- KSIWK: *Księga sądowa wsi Iwkowej 1581–1809*, oprac. i wyd. S. Płaza, Wrocław 1969.
- KSJAZ: *Księgi sądowe wiejskie klucza jazowskiego 1663–1808*, oprac. i wyd. S. Grodziski, Wrocław 1967.
- KSKLIMK: *Księga sądowa kresu klimkowskiego 1600–1762*, oprac. i wyd. L. Łysiak, Wrocław 1965.
- KSREFKOR: *Księgi referendarii koronnej*, t. I: 1768–1780, t. II: 1781–1794, wyd. A. Keckowa i W. Pałucki, Warszawa 1955–1957.
- KUSZEWICZ: P. Kuszewicz, *Prawa chełmieńskiego poprawionego i z łacińskiego języka na polski przetłumaczonego ksiąg pięcioro przez Pawła Kuszewicza z Chełmna*, Poznań 1623.
- LEXER: M. Lexer, *Mittelhochdeutsches Taschenwörterbuch*, 37. Auflage, Stuttgart 1983.
- LIBLEG: *Libri legationum*, rkps, Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Poznaniu.
- LISTYPOL: *Listy polskie XVI wieku*, oprac. K. Rymut, t. I–III, Kraków 1998–2004.
- MACHPR: W.A. Maciejowski, *Historia prawodawstw słowiańskich*, t. I–II, Warszawa – Lipsk 1832, t. III–IV, Warszawa – Lipsk 1835.
- MĄCZ: J. Mączyński, *Lexicon latino-polonicum*, Królewiec 1564.
- MICKDZ3PR: A. Mickiewicz, *Dziady cz. III Prolog*, cytowane w SJAM VII 8.
- MICKPT: A. Mickiewicz, *Pan Tadeusz czyli ostatni zajazd na Litwie*, Wrocław 1958, oprac. S. Pi-goń, Biblioteka Narodowa, seria I, nr 83.
- MODRBAZ: A. Frycz Modrzewski, C. Bazylik, *O poprawie Rzeczypospolitej księgi czwore*, Łosk 1577.
- MRONGOWIUSZ: K. C. Mrongowiusz, *Dokładny słownik polsko-niemiecki krytycznie wypracowany*, Królewiec 1835.
- ORDKRAK: *Ordynacja dla miasta Krakowa z 1778 roku*, Wyd. G.M. Kowalski, Kraków 2008.
- ORZROZM: S. Orzechowski, *Rozmowa albo dyjalog około egzekucyjnej Polskiej Korony*, Kraków 1563.
- ORZQUIN: S. Orzechowski, *Quincunx to jest wzór Korony Polskiej*, Kraków 1564.
- OSTRPR: T. Ostrowski, *Prawo cywilne albo szczególne narodu polskiego*, t. I–II, Warszawa 1784.
- PALCZ: J. Palczowski, *Ustawy prawa polskiego*, Brześć 1561.
- REJZWIERC: M. Rej, *Zwierciadło albo kształt...*, Kraków 1568.

- ROSTMAT: M. Rostworowski, *Materiały do dziejów Komisji Rządzącej z r. 1807*, t. I. *Dziennik czynności Komisji Rządzącej*, Kraków 1918.
- SARN: S. Sarnicki, *Statuta i metryka przywilejów koronnych*, Kraków 1594.
- SF: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I, Warszawa 1967.
- SFRP: *Wielki słownik francusko-polski*, oprac. S. Ciesielska-Borkowska i inni, Warszawa 1986.
- SJAM: *Słownik języka Adama Mickiewicza*, red. K. Górski i S. Hrabec, t. I–XI, Wrocław 1962–1983.
- SJPD: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. I–XI, Warszawa 1958–1969.
- SJPXVII/XVIII: *Słownik języka polskiego XVII i 1. połowy XVIII wieku*, Kraków 1999–.
- SKARGAKAZSEJ: P. Skarga, *Kazania sejmowe*, Kraków 1597.
- SL: S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. 2., Lwów 1854–1860 (w przypadkach wątpliwych korzystam z wyd. 1. z lat 1807–1814).
- SJJCHP: *Słownik języka Jana Chryzostoma Paska*, t. I–II, red. H. Koneczna, W. Doroszewski, Warszawa 1965–1973.
- SPXVI: *Słownik polszczyzny XVI w.*, t. I–IV, red. komitet redakcyjny, t. V–XXXV red. M. R. Mayenowa, F. Peplowski, Wrocław – Warszawa – Kraków 1966–2011.
- SSTP: *Słownik staropolski*, t. I–XI, red. S. Urbańczyk, Kraków 1953–2002.
- STATLIT: *Statut Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Wilno 1744.
- SW: *Słownik języka polskiego*, t. I–VIII, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927.
- SWIL: *Słownik języka polskiego*, oprac. A. Zdanowicz i in., Wilno 1861.
- SWO: *Słownik wyrazów obcych*, red. Z. Rysiewicz, wyd. 8, Warszawa 1962.
- SZCZERBIUS: P. Szczerbic, *Ius municipale, to jest prawo miejskie majdeburskie*, Lwów 1581.
- SZCZERBSAX: P. Szczerbic, *Speculum Saxonum albo prawo saskie majdeburskie*, Lwów 1581.
- TROC: M. A. Troc, *Nowy dykcyjonarz to jest Mownik polsko-niemiecko-francuski*, Lipsk 1779.
- TUCH: *Słownik Jana Cervusa z Tucholi*, oprac. M. Karplukówna, Wrocław 1973.
- ULWIEJ: *Księgi sądowe wiejskie*, t. I–II, wyd. B. Ulanowski, Kraków 1921.
- WENCIL: *Wielka encyklopedia powszechna ilustrowana*, t. III–IV, Warszawa 1904.
- VOLCK: M. Volckmar, *Dictionarium trilingue tripartitum*, Gdańsk 1596.
- VOLLEG: *Volumina legum*. Przedruk zbioru praw staraniem XX Pijarów w Warszawie od roku 1732 do roku 1782 wydanego, t. I–VIII, Petersburg 1860, t. IX, Kraków 1889.
- WEPR: *Wielka encyklopedia prawa*, red. E. Smoktunowicz, Białystok – Warszawa 2000.
- WSWO: A. Markowski, R. Pawelec, *Wielki słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2007.
- ZAMZBIÓR: A. Zamojski, *Zbiór praw sądowych na mocy konstytucji roku 1776 ułożony*, cz. I–III, Warszawa 1778.
- ZAPISY: 1543. *Zapisy polskojęzyczne w księgach sądów szlacheckich województwa krakowskiego*, oprac. W. Urban, A. Zajda, Kraków 2004.
- ZŁOCZSAN: *Regestr złoczyńców grodu sanockiego 1554–1638*, wyd. O. Balzer, Lwów 1891.

Fourth considerations on Bartłomiej Groicki's *Słowa prawne w rzeczy sobie podobne* Summary

Starting with B. Groicki's *Słowa prawne w rzeczy sobie podobne* (1567), the paper collects and discusses lexis in the field of legal and judicial procedure. First, the history of the field PROCEDURA 'procedure' is briefly presented from Old Polish to modern times, and then the history of the field DILATIO ('adjournment') is discussed in more detail. In the Old Polish period, the most common names in the field DILATIO were *odwłoka*, *frysz*, *odkład*, and also several deverbal derivatives in *-anie*, *-enie* (e.g. *odkładanie*, *odwleczenie*, *przewleczenie*), which were however rarely written down in the sources. In the 16th c., this type becomes relatively popular, but the frequency of specific names is also very low at that time; the names *odwłoka*, *przewłoka* and *zwłoka* are much more common. From the second half of the 16th till the end of the 18th c., the centre of the field is dominated by *dilatatio*, a loan word from Latin. In mid-18th c. the name *odroczenie* appears as an innovation, rare at first but gradually ousting the foreign *dylacja* and beginning to reign supreme.